

Les restes parcialment momificades de la sepultura 121 del jaciment argàric de Castellón Alto (Galera, Granada)

Mª Oliva Rodríguez-Ariza, Fernando Molina González, Miguel C. Botella López, Sylvia A. Jiménez Brobeil i Inmaculada Alemán Aguilera

El jaciment de Castellón Alto està situat al terme municipal de Galera, al marge esquerre del riu Castelléjar, dominant una plana fèrtil. El jaciment està format per un poblat i una necròpolis enquadrats dins la Cultura de l'Argar, durant un període avançat del Bronze Ple (1900-1600 cal ANE).

El jaciment està emplaçat sobre una península escarpada que destaca dels altres turons del voltant i des de la qual es domina una àmplia extensió de territori. Posseeix una sèrie de terrasses naturals, en què es va situar el poblat adaptant-se a la configuració del terreny (Figura 1).

La investigació arqueològica en aquest poblat es va iniciar el 1983 (MOLINA [*et al.*], 1986;

CONTRERAS [*et al.*], 1997) i s'hi feren altres actuacions d'excavació i restauració el 1989 (RODRÍGUEZ-ARIZA [*et al.*], 2000) i de museïtzació el 1997 (RODRÍGUEZ-ARIZA, 2001).

Des de 2001 s'han realitzat noves actuacions arqueològiques al jaciment argàric amb l'objectiu principal de facilitar, a més de la necessària conservació, l'accés, la visita i la comprensió del poblat prehistòric a un públic majoritari. Els treballs de restauració i condicionament han consolidat i restituit les estructures murals, tombes i aterraments artificials, ja intervinguts en campanyes anteriors, que s'havien deteriorat amb el pas del temps. També s'han començat a reparar els murs de formigó, muralletes i proteccions metàl·liques,

Figura 1. Vista de Castellón Alto des de la vall, on podem observar a la terrassa inferior la construcció aixecada sobre la sepultura 121.

molt mal conservades en l'àrea habilitada per a visites., i s'han condicionat, mitjançant la neteja, la reparació i el cobriment amb graves, totes les sendes peatonals de l'interior del jaciment que defineixen els itineraris de visita. Així mateix, s'ha plantejat un nou itinerari per a la visita del poblat, s'han museïtzat diversos habitatges i nou tombes, a més d'instal·lar a cada una de les àrees del poblat panells informatius.

Dins les àrees del jaciment obertes al públic quedaven una sèrie de zones sense acabar d'excavar que impedièren tenir una comprensió global de l'assentament. L'excavació d'aquestes zones ha proporcionat noves i importants dades que fan més comprensibles l'urbanisme i l'estructuració de l'hàbitat. Podem destacar la localització del mur de tanca de la corona del turó que, juntament amb l'aparició d'una cisterna per a la recollida d'aigües i l'excavació d'una sepultura amb un important aixovar amb espasa i alabarda, fan que aquesta zona es defineixi com una acrópolis perfectament delimitada i diferenciada, on vivien les elits del poblat.

Així mateix, a la terrassa del mig s'han investigat els primers nivells d'ocupació del poblat i la planta de diverses cases en el sector oriental, delimitades per un important mur. En aquest mateix sector s'han excavat nous enterraments, amb importants aixovars, que ens ajudaran, després de l'anàlisi i estudi, a definir les diferents àrees o barris del poblat. A la terrassa inferior s'ha definit un nivell d'aterrossament amb el tall de la roca natural i diversos murs de maçoneria que corresponen a les restes d'un habitatge amb estructures de mòlta, banc i emmagatzematge, i s'hi han recuperat abundants restes orgàniques. Dins d'aquest habitatge s'han localitzat sis enterraments: se n'han excavat quatre un dels quals és la sepultura 121, que conserva restes parcialment momificades d'un individu adult i d'un nen.

La sepultura està formada per una cova artificial excavada al talús de la terrassa que presenta planta oval, i va ser segellada amb tres taulons de fusta de pi (*pinus nigra*), perfectament esquadrats, sobre els quals es va estendre una capa de fang i s'hi va anteposar un mur de maçoneria. Aquest tancament hermètic no va permetre la filtració de terra i va col·laborar en la creació d'un microclima que va tallar el procés de des-

composició de la matèria orgànica i en va afavorir la conservació parcial.

A l'interior de la cova s'han localitzat les restes d'un individu adult, col·locat en posició de decúbit lateral esquerre. Les cames i els braços estaven fortament flexionats sobre el pit. Es tracta d'un home d'1,60 m d'altura, que tenia entre 27 i 29 anys quan va morir. És de robustesa mitjana, amb les insercions musculars poc marcades i té alguns senyals que indiquen que va portar una vida de treballs durs.

Conserva restes de parts toves momificades al cap i a l'esquelet postcranial. Destaca especialment la bona conservació dels cabells, pentinats amb dues trenes laterals i una cua central recollida amb un agafador del qual s'han trobat diverses denes. La trena central està desfeta a l'extrem i es va trobar estesa sobre el braç i l'avantbraç. També conserva restes de pèl de la barba i el borrar corporal en les proporcions de pell conservada. S'han recuperat diversos fragments de teixit de lli, i fa la impressió que també n'hi hagi en alguns ossos com les falanges de les mans. Cal ressaltar l'aparició d'una mena de petita xarxa, realitzada amb cordes d'esparg, que es troba enrotllada a la cama dreta, i sobre la qual apareixen possibles restes de llana.

A la part anterior dreta de la sepultura apareixen restes d'un nen parcialment articulat, en posició secundària. La connexió anatòmica d'alguns segments vertebrals indica que el nen no estava totalment esqueletitzat, sinó en procés de putrefacció i momificació parcial, quan es va treure de la seva sepultura original i es va dipositar al costat de l'adult. També conserva restes de les parts toves i de cabell fosc, tallat i pentinat cap al davant per formar un serrell al front. S'han trobat restes d'una possible gorra de llana teixida recoberta amb cuir i fragments de teixit de lli.

L'aixovar funerari estava format per quatre vasos ceràmics, un dels quals és una copa, braçalets de coure, anells de plata, punyal de coure amb restes de cuir de la beina i una destal de coure amb el mànec sencer de fusta d'alzina, tot i que està fragmentat en tres peces. Aquesta destal s'inserta en el mànec de forma perpendicular, per la qual cosa es devia utilitzar com a aixada. Es conserven fragments dels fils que lligaven el mànec. El nen portava un braçalet de bronze a cada

Figura 2. La sepultura 121.

avantbraç i s'hi han trobat tres denes de collaret juntament amb ossos d'ovella molt jove.

Per a l'excavació de la sepultura s'ha construït un petit cobert sobre la terrassa on s'ubica, amb l'objectiu de crear un petit laboratori de camp i poder preservar les condicions mediamientals de la sepultura (Figura 2). S'han realitzat tasques de conservació dels diferents materials abans d'extreure'ls, tasca encomanada al restaurador Manuel Fernández Magán, que actualment realitza les tasques de neteja i conservació en el laboratori. La utilització d'un escàner 3D per a la documentació de la sepultura va exigir prèviament el desmuntatge de la part superior de la cova i del front de la terrassa, amb la finalitat de tenir prou espai per accedir fàcilment a la sepultura.

Entre els estudis que ja s'han iniciat, podem assenyalar l'antropològic complet, el paleopatològic i de causes de la mort, així com les anàlisis genètiques. Altres estudis, com el dels paràsits intestinals, microorganismes patògens i fongs dermatòfits que s'està fent amb tècniques molt avançades d'histopatologia a l'Hospital Clínic de Granada, ja han proporcionat valuoses indicacions. Juntament amb els estudis també iniciats d'antropologia forense i de fauna cadavèrica, s'han obtingut prometedores dades sobre el moment de les morts, l'època de l'any en què varen succeir, el temps d'exposició dels cadàvers abans de l'enterrament, la forma de descomposició dels individus i les manipulacions després de la mort. Així mateix, els materials arqueològics

com la vaixela, els metalls i les restes vegetals són sotmesos a diferents anàlisis per conèixer-ne la composició i el contingut.

Referències bibliogràfiques

- CONTRERAS, F.; RODRÍGUEZ-ARIZA, Mª O.; CÁMARA, J.A.; MORENO, A. (1997). *Hace 4000 años... Vida y muerte en dos poblados de la Alta Andalucía. Catálogo de la exposición*. Granada: Junta de Andalucía, Fundación Caja de Granada.
- MOLINA, F.; AGUAYO, P.; FRESNEDA, E.; CONTRERAS, F. (1986). «Nuevas investigaciones en yacimientos de la Edad del Bronce en Granada». *Homenaje a Luis Siret (1934-1984)*. Sevilla, p. 353-360.
- RODRÍGUEZ-ARIZA, M.O. (2001). «Trabajos de limpieza, acondicionamiento y reconstrucción realizados en el Castellón Alto (Galera, Granada). Actuación de 1997». *Anuario Arqueológico de Andalucía*, 97-II, p. 198-204.
- RODRÍGUEZ-ARIZA, M.O.; FRESNEDA, E.; MONTERO, M.; MOLINA, F. (2000). «Conservación y puesta en valor del yacimiento argárico de Castellón Alto (Galera, Granada)». *Trabajos de Prehistoria*, 57-2, p. 119-132.

Mª Oliva RODRÍGUEZ-ARIZA, Centro Andaluz de Arqueología Ibérica.

Fernando MOLINA GONZÁLEZ, Departamento de Prehistoria y Arqueología. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Granada.

Miguel C. BOTELLA LÓPEZ, Sylvia A. JIMÉNEZ BROBEIL i Inmaculada ALEMÁN AGUILERA, Laboratorio de Antropología. Facultad de Medicina. Universidad de Granada.